

300
„Női arcképek“ címen megindult ismeretterjesztő könyvsorozatunk híres és nagy asszonyok életéről, korunk társadalmáról ad élvezetes rajzot, avatott írók tollából.

Már megjelent:

1. *Lucrezia Borgia* Strém István
2. *Jehonala, Cö-Hi*
a forrongó Kina császárnője Görög Imre
3. *Sophia Kovalevska* Beke Manó

Sajtó alatt:

4. <i>Sappho</i>	Dr. Kallós Ede
5. <i>Mme de Staël</i>	Benedek Marcell
6. <i>Caroline Michaelis</i>	Túróci-Trostler J.
7. <i>Szent Terézia</i>	A. Barine
8. <i>Caterina Sforza</i>	Erdős Renée
9. <i>Elisabeth Browning</i>	Reichard Piroska
10. <i>George Sand</i>	Dugovics Viktor

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

Fővárosi Könyv- és Lapkiadó
Részvénytársaság

Budapest, VI. ker., Podmaniczky-utca 39. szám.

470
792
A,
KULTÚRA
NAGYJAI.

SCHMIDT JÓZSEF:

KÁLIDÁSZÁ

BUDAPEST

FŐVÁROSI KÖNYVKIADÓ
RT.

HONTI REZSÓ

Dante

„ . . . Dante nem látta, nem álmodta, hanem átélte a három birodalmat minden részletével, nem szemei előtt lebegő hallucinációban, hanem bensejében, dolgozó érzéki és értelmi képzetekben, nem passzív, hanem produktív lelki folyamatban. A tulvilágot és istenséget nem eksztatikus látomásban pillantja meg, mint a tranceban ittasult aszkéta, hanem tudatosan szemlélve . . . keresi és leli az üdvösséget . . .

A Kultura Nagyjai 1. szám.

BAKTAY ERVIN

Rabindranath Tagore

„Valójában, oh Te óceánja az örömnnek, ez a part és a tulsó part egy és ugyanaz Tebenned. Ha az innensőt a magaménak nevezem, a másik idegenné válik; és eltévesztve ama tökéletes egésznek értelmét, amely bennem rejlik, szívem szüntelenül a másik után sir. S ez itt, ami az enyém, és az a másik ott, arra várnak, hogy teljességgel összebékéljenek a Te szeretetedben.

A Kultura nagyjai 2. szám.

9926

A KULTURA NAGYJAI

Szerkeszti: Dr. RÓZSA DEZSÓ

3.

KÁLIDÁSZA

IRTA:

SCHMIDT JÓZSEF

egyetemi tanár.

BUDAPEST

FŐVÁROSI KÖNYV- ÉS LAPKIADÓ R.-T.

BUDAPESTI
KÖNYVTÁRSZEMLE

*Ebből a tanulmányból 200
számozott példány jelent
meg famentes papiron.*

FŐVÁROSI NYOMDA R.-T. BUDAPEST

Kálidásza az indek mértékével mérve a legnagyobb költő — ,a költők nemzedékének legtiszteletreméltóbika' ,akinek bájos énekében mindenki örömét leli, mert a méz édessége buzog benne, mint a fiatal bimbókban'. Az indeknek a maguk szempontjából igazuk is van. Annál sajátosabb s történeti érzékük fogyatékoságára felette jellemző körülmény, hogy legnagyobb költőjük életéről alig tudnak valamit s ezt is rosszul.

Már a korára vonatkozó adatok fogyatékosak és ellenmondóak. Egy ismeretlen korú és eredetű versus memoriális szerint költőnk ama ,kilenc gyöngyök' egyike, akik Vikrama, Uddsajini (ma: Uddsain) királya, udvarát ékítették. Ez a király az indek szerint azal a Vikrama vagy Vikramáditja királylyal volna azonos, aki a róla elnevezett s a Kr. előtti 57. évvel kezdődő időszámítást behozta. Eszerint Kálidásza a Kr. előtti 1. században élt volna. Amde Vikrama vagy Vikramáditja nem is tulajdonnév, hanem ,erő', ill. ,az erő napja' jelentésű köznév — egészen általános cím, amelyet sok ind király viselt, s a ,kilenc gyöngyök' közt szereplő Varáhamihira csillagász biztos csillagászati adatok szerint a Kr. utáni 6. században élt. Éppoly téves az a másik ind adat, hogy Kálidásza Bhódsa udvarában élt, aki a 11. században Málava ura volt. Az európai kutatások mai állása szerint Kálidásza a

Kr. utáni 5. században élt — abban az időben, amikor Indiában a Gupta dynastia az idegen hódítók kiverése után nemzeti alapon álló hatalmas birodalmat teremtett s amikor Európában a görög-római műveltség a népvándorlás viharaiiban romba dőlt.

Az életére vonatkozó adatok is egészen mondaszerűek. A hagyomány szerint egyszerű, műveletlen bivalypásztor volt, aki egyszer Váránaszí (ma: Benáresz) városába jött — éppen akkor, amikor a király leánya férjválasztást tartott s a művészetekben és tudományokban legkiválóbb férfiúnak akarta adni kezét. A bivalypásztor nem volt sem művész, sem tudós, de szép termetű és jó megjelenésű fiatal ember volt. Egy udvari ember tehát rávette, hogy jelenjen meg a férjválasztáson, brahmani (papi) ruhába öltöztette s kitáncoltatta, hogy a királyleánynyal szemben fölényes hallgatásba burkolózzék. A királyleány lépre ment s az állítólagos bráhmanát (papot) választotta férjéül. Később, mikor rájött, hogy rá van szedve, magán kívül volt haragjában, de végül megbékült s azt a tanácsot adta férjének, hogy Káli istennő tiszteletének szentelje magát. A bivalypásztor úgy is tett s az istennő tiszteletére a Káli-dásza, azaz: 'Káli rabszolgája', nevet vette fel, aminek fejében az istennő költővé és tudóssá tette. Mivel azonban Kálidásza megvonta feleségétől az élet örömeit, amelyeket ő maga túlságosan élvezett, neje megátkozta, hogy nő kezétől haljon meg, ami be is következett — még pedig a hagyomány szerint a következő módon. Kumára-dásza ceyloni király egyszer egy hetéránál volt látogatóban s a szoba falára a következő félverset írta: 'Egy virágon két más virág díszeleg. Ezt mindenki hallhatja, de ki érti?' Kálidásza, aki később

e hetéránál megfordult, a félverset így egészítette ki: 'Arcod fehér lótoszán, ó szép leány, szemeidnek lótosz-párja sötétlik'. Mikor aztán a király ezt a kiegészítést olvasta, nagy jutalmat tűzött ki a szerző számára. A hetéra, hogy a jutalmat megkaparítsa, megölte a költőt s magát adta ki szerzőnek. Az egész história kétségkívül ki van találva, de jól van kitalálva s kitünően jellemzi a költőt s az ind lélek erotikus alapvonását: alig van ind költő, aki oly művészi dicsőítette a női szépség és a szerelem varázsát, mint Kálidásza, s a többi ind költők kalandos életrajzaiban is mindig szerelmes vagy álnok nők játszzák a főszerepet.

Kálidásza a lyra, eposz és dráma terén egyaránt kiváló műveket alkotott: a neve alatt fennmaradt művek között van egy hosszabb lyrai költemény, két műe-posz és három dráma. Nyugati ember ebből egyetemes költői tehetségre volna hajlandó következtetni, de ez a következtetés csak félig-meddig áll helyt. Az ind eposz és dráma ugyanis nem nyugati értelemben vett eposz és dráma, hanem alapjában véve egy és ugyanazon, velejében és formájában lyrai természetű poézis — az ind 'műköltészet'. Vessünk rá egy futólagos pillantást!

A műköltészet az ind szellemnek utolsó, a maga módján 'klasszikus' megnyilatkozása. Kora (Kr. u. 5—12. sz.) nem válik el élesen a nagy 'népies' eposzok, a Mahá-bhárata és a Rámájana, korától (Kr. e. 5. sz. — Kr. u. 5. sz.), amint ez sem a megelőző vallási irodalom korától (Kr. e. 15.—5. sz.). A műköltészet Kálidásza műveiben már tetőpontján van, ami magában is bizonyítja, hogy korábbi előzményeken alapúl, s tényleg felirati és irodalmi bizonyítékaink is vannak arra nézve,

hogy a műköltészet legalább is a Kr. előtti 2. századba nyúlik vissza s azóta a Kr. utáni 5. századig állandó és folytonos fejlődésben volt. Az a régibb nézet, hogy az ind irodalom fejlődése Kr. születése körül egészen elakadt s a Kr. utáni 5. sz. körül irodalmi renaissance állott be, ma már egészen tarthatatlan. A műköltészet minden esetre jellemző módon eltér a régibb poézistól. Míg a korábbi irodalom túlnyomóan vallási vagy legalább is erősen el van paposítva, a műköltés egészen világi s erősen, csaknem kizárólag, erotikus jellegű: forrása az élet, első sorban az udvar és a magasabb körök élete, s főtárgya a szerelem, részben a gyöngéd epekedés, részben a buja érzékiség. Az egész poézis a kulturával egyetemben túlérett, enervált, dekadens, hozzá konvencionális és banális: természetességgel és igazsággal minél kevesebbet törődik. Legbélyegzőbb vonása, hogy rendkívül kedveli a lyrai elemet, szinte tobzódik a nőiesen lágy, finom, gyöngéd érzésekben s mindenütt szívesen alkalmazza az egyes zárt strófáknak lyrai formáját, amelyeknek művészi szépsége más nyelven utánozhatatlan. Egyre közönyösebbé válik az anyag és a tartalom, egyre fontosabbá a külalak, egyre nagyobb, végül túlságos mértékben vannak alkalmazva az ú. n. ékességek (*alankára*): leírások, képek, gondolati és szóalakzatok, metaforák, hasonlatok, díszítő jelzők, alliterációk, közép- és végrímek stb. A stílus egyre szolgáló módon alkalmazkodik a poétika és a retorika műszabályaihoz, a nyelv, a szanszkrit, a grammatika bilincseibe van verve. Bélyegző vonás végül a keresztettség, az affektálás, amely mindig csak jelez, sejtet, éreztet, elleplez s a nagy tömegekkel mit sem törődve csupán az életművészet és a poetika szabályaiba

beavatott 'jók', t. i. a szakértők, tetszésére pályázik.

Ez az elegáns, raffinált, aprólékoskodó, formákkal játszó, lényegében és velejében lyrai poézis a magasabb irodalmi élet minden szférájában egyeduralkodó s bélyegző vonásai minden műfajban előkerülnek — Kálidásza összes műveiben is. Kálidásza epikus és dramatikusan is, de hajlama és tehetsége szerint lyrikus, az eposzban és a drámában is — a legrégebbi ind lyrikus, mert elődeinek alkotásai, gyér maradványoktól eltekintve, nem maradtak ránk, — a legnagyobb ind lyrikus, aki a természet- és részletfestést nem önmagáért, hanem hangulatkeltés céljából alkalmazza s a művészi kivitelben is bizonyos határig mértéket tudott tartani, úgyhogy az ind költők között leginkább közelíti meg a görögök tisztult izlését s finom formaérzékét. Ind voltát persze ő sem tudja egészen levetkőzni: a gyöngédesség nála is könnyen átcsap érzelgősségbe, a nemesebb érzés érzékiségbe, a mérték szertelenségbe.

* * *

A Kálidásza neve alatt ránk maradt hosszabb lyrai költemények között biztosan tőle való a *Méghadüta*, 'felhő-követ', vagy *Méghaszandésa*, 'a felhő megbízása', — egy 115 (négy soros) strófából álló lyrai remekmű. Alapeszméje, amely valószínűleg egy dsátakából való,¹⁾ az, hogy egy száműzött egy felhő útján üzenetet küld távoli kedveséhez s egyben leírja neki az utat, amerre haladnia kell. A száműzött egy jaksa — egy félisteni lény Kubéra, a gazdagság istene, környezetében, aki a Himálajában a Kajlásza hegyen a gyönyörűséges Alaká városban lakik, — de félisteni termé-

szete sehol sem hat zavaróan, mert minden motívum és érzés emberi.

A költemény tartalma a következő.

Egy jaksa valami kötelességmulasztással fejére vonta ura, Kubéra isten, haragját s egy évre száműzésbe kénytelen menni. A száműzött a Ráma-hegyen üti fel tanyáját — abban az erdőben, amelyben valamikor Ráma, Szítá és Laksmana tanyáztak²⁾ s amely a költő elgondolása szerint Középpindiában Nagpur táján volt. Itt folyton sóvárog elhagyott neje után, úgy hogy egészen belesoványszik s belebetegszik. Néhány hónap elteltével az esős évszak beálltakor egy sötét felhőt vesz észre, amely hatalmas elefánthoz hasonlóan északnak tart, a Himálaja, az ő elhagyott otthona, és neje felé. Ujult erővel támad föl lelkében a sóvárgás. Üdvözli a felhőt, virág-ajándékkal tiszteli meg, majd felkéri, hogy vigyen róla hírt feleségének, s leírja neki azokat a vidékeket, amelyek felett át kell vonulnia, hogy a Ráma-hegytől a Himálaja magányába eljuthasson — az istenek és tündérek lakába, ahol érte epekedő kedvese él. Ide érve közölje vele mennydörgő hangján, hogy férje még él s folyton vágyakozik utána: a karcsú liánokban az ő alakját látja, az ijedt szarvastehén szemeiben az ő tekintetét, a holdban az ő bájos arcát, a páva tollaiban az ő fényes fürteit, a folyó vízfodraiban a duzzogó kedves homlokán összevont redőket, de — óh jaj! — sehol sem láthatja mind ezen hasonlóságokat egy helyen egyesítve (t. i. kedvesét magát). Vigasztalja meg őt azzal, hogy szomorúságuk egyszer mégis csak véget ér s akkor sok-sok holdvilágos éjjelen kárpótolják magukat szenvedéseikért. A jaksa aztán még megkéri a felhőt, hogy üzenetének átadása után térjen vissza

hozzá megnyugtató hírrel, s végül elbúcsúzik tőle — azzal az óhajattal, hogy soha egy pillanatra se kelljen villám-feleségétől elválva élnie.

Az egymástól elszakított szerelmesek szituációja, amely az ind lyrikában annyira gyakori, e költeményben a szellemvilág étheri magasságába van emelve. Minden olyan légiesen könnyű, mintha egy sokkal szebb természetfeletti világból volna való — szinte anyagtalan már, mert a felhő útja az epekedő száműzött lelki szemei előtt délibábként lebben tova. Felátul az ind természet egész szépsége egész csodás pompájában — nem, még pompásabban, mert a fantázia aranyos ködében úszik. Egymást üzik-hajtják a szebbnél-szebb képek: hegyek, mint a megszentelt emlékezetű Ráma-giri, a mango-koszoruzta Amra-kúta, amelynek csúcsán a felhőkövet meg fog pihenni, miután az égő erdőt záporával eloltotta, az erdő-borította Vindhya, az isteni Kajlásza, 'az istennők kristálytüköre, Siva istennek kövé és jéggé merevült kacaja', — lapályok, mint a Kurukséttra szent földje, a Mahábhá-rata nagy testvérharcának véráztatta színhelye s a (brahmani) műveltség középpontja, — folyók, mint a szikláktól megosztott Révá, a Vétravatí (ma: Betwah), amely hullámfodraival egy duzzogó szépségre emlékeztet, a Narmadá, amely a Vindhya tövében kanyarog, a Nirvindhjá, amelynek zengő öve a rajta úszkáló szárnyasok raja, a szent Gangá, Sagara király fiainak égi lépcsője, tele virágokkal, madarakkal, boldog istenekkel és tündérekkel, — gyönyörű városok, mint a híres Vidisá (ma: Bhilsza), Uddsajiní (ma: Uddsain), a Sivának szent Mahá-kála, tele szép nőkkel, szerelemben járatlan asszonyokkal s jártas courtesane-okkal. Mind

ezen csodaszép részletek persze önmagukért vannak s nem igen állanak kapcsolatban a szerelmesek epekedésével, de a hiányzó belső kapcsolatot jó részben pótolja a képeknek derűs vidámsága — biztos záloga annak, hogy a szerelmesek szenvedése valamikor mégis véget ér. A szerelem végrei diadalának bizonyossága az alaphangja Kálidásza valamennyi művének. A költemény mindenestre amaz ind alkotások egyike, amelynek részletei, ha nem is mindig elég szorosan, de aránylag a legszorosabban zárulnak össze szerves egésszé, amely benyomást a gyöngéd és bájos lejtésű művészi metrum egysége is fokozza. A Mégha-dúta bizonynyal az a költemény, amely legjobban közelíti meg az antik szellemű elégiát. Nem csoda, hogy nyugaton is tetszést aratott. Goethe így énekelt róla:

Und Meghaduta, den Wolkengesandten.

Wer schickt ihn nicht gerne zu Seelenverwandten?!

Alapeszméjét Schiller is felhasználta a Maria Stuart egy jelenetében, ahol a fogoly királyné a dél felé vonuló felhőkhöz fordul, hogy üdvözljék a vidéket, ahol ifjúságát töltötte. A Mégha-dúta szépsége még inkább szembe tűnik, ha összehasonlítjuk számos utánzatával, jelesül Ghata-karpara, ugyancsak a 'kilenc gyöngyök' egyike, azonos tárgyú 32 strófás Iyrai költeményével, amely csupa mesterkéeltség, míg Kálidásza a magában véve kissé egyhangú tárgyat mindig új képekkel tudja változtatossá tenni s a szerelmi epekedést felülmúlhatatlan gyöngédséggel juttatja kifejezésre.

A Mégha-dútát sok nyelvre sokan lefordították — németre többek között L. Fritze (Chemnitz 1879), angolra T. Clark (London, 1882), olaszra G. Flechia (Pisa 1900).

Kálidásza neve alatt még egy nagyobb, 153 strófás, és sokféle metrumban írt Iyrai költemény maradt fenn: a *Ritu-szanhára*, 'az évszakok köre', amely azonban, bár neki is becsületére válnék, aligha tőle való. A hat énekes költeményben a hat (két-két hónapig tartó) ind évszak van leírva: a nyár, az esős időszak, az ősz, a tél, az olvadás ideje és a tavasz, az évszakok legszebbike — még pedig rendkívüli költői tehetséggel, soha el nem ért s meg nem haladott módon. A leíró elem, amely a Mégha-dútában is erősen előtérbe lép, itt még inkább uralkodik. Elragadó, étellel teljes, festői természeti képek jönnek-mennek szüntelen s még sem válnak fárasztókká, mert a költő páratlan szépérzéke, mélységes rokonszenve a természet iránt, éles megfigyelő képessége, hol gyöngéd, hol energikus, sőt izzó színezése életet-lelket önt e leírásokba, amelyekbe mesterileg szövi bele az emberi szív gerjedelmeit. A természeti képek elejétől-végig erotikus képekkel és jelenetekkel váltakoznak. Az egész költemény át meg át van itatva érzékiséggel, amely majd hatalmasan fellobog, majd bágyadtan omlik össze, de mindig sorvasztó, mint a tropikus láz: 'an dieser berückenden und berauscheden Poesie nagt der Wurm, der das Lebensmark Indiens zerfressen' — mondja nem egészen jogtalanul a jezsuita Baumgartner.

* * *

Kálidásza *epikai* működésére áttérve, mindenképp tudni kell, hogy az ind műeposzok nem igazi eposzok, hanem epiko-Iyrai termékek, amelyek a szanszkrit retorikában a hosszabb Iyrai költeményekkel egyetem-

ben a *kávja*, „műkötemény”, neve alá vannak foglalva s elbeszélő, leíró és lyrai elemeket tartalmaznak. A különbség csak az, hogy míg a hosszabb lyrai költeményekben az elbeszélő elem csupán az a vékony fonál, amelyre az egyes lyrai gyöngyszemek felfűzve vannak, addig a műeposzokban az elbeszélő elem a túlnyomó, de lyrai elem is bőven van. Az ind műeposz a Rámájához csatlakozik, amely „népies” eposz sok tekintetben már műeposz is, és kétségkívül a Rámájánát recitáló rhapsodosok művészetének folytatása és fejlődése, bár a tartalom rovására mind inkább a forma jut benne előtérbe. A hat legkiválóbb műeposz az indeknél a *mahá-kávja*, „nagy műkötemény”, nevet viseli — európai szemmel nézve egészen jogtalanul, mert egyik sem „nagy” alkotás, hanem régi nagy alkotások finomkodó reflexe. A tárgy a nagy népies eposzokból van véve vagy fejedelmek és uralkodó-családok tetteinek dicsőítése. Az anyag különben jóformán egészen mellékes s csak arra való, hogy a költő a maga retorikai, poetikai, grammatikai és verselési ügyességét rajta kimutassa. Az ind mahá-kávják tehát meglehetősen sajtáságos, mesterkéltségek, természetellenes alkotások, amelyek a nyugati izlésnek sehogyan sem felelnek meg. Mindazáltal nincsenek bizonyos költői szépségek nélkül: a leírások, jelesül a természeti képek, igen hangulatosak, a hasonlatok és mondások éles megfigyelésről és emberismeretről tanúskodnak. Persze csak eredetiben és ismételt olvasás után hatnak: ami bennük szép, fordításban csaknem egészen elvész.

A legkiválóbb mahá-kávják Kálidásza alkotásai. A neki tulajdonított műeposzok között kettő bizonyosan tőle való: a *Raghu-vansa* és a *Kumára-szambhava*. Az

előbbi szigorúan alkalmazkodik a mahá-kávja szabályaihoz, az utóbbi csaknem egészen emancipálja magát alóluk. A két műeposz egyébként sok tekintetben hasonlít egymáshoz s elárulja, hogy egy mester kezeiből került ki.

A *Raghu-vansa*, „Raghu nemzetsége”, 19 énekes műeposz, Kálidásza legelső műve, Rámának, az indek legnagyobb és legnépszerűbb nemzeti hőségének, életéről, valamint elődeinek és utódainak sorsáról szól s tehát nem csupán a Ráma-mondát tartalmazza, hanem mindazon mondákat, amelyek az Ajódhjá (ma: Oudh) városában uralkodó Nap-dynastiára vonatkoznak. A kilenc első ének tárgya Rámának négy előde, köztük Raghu, Ráma második őse, és Dasa-ratha, Ráma atyja. A következő hat ének Ráma története (10—15.). A következő két ének Ráma két utódával foglalkozik (16—17.). A két utolsó ének 24 királynak krónikaszerű története (18—19.) — és pedig az utolsóelőtti énekekben 19 király története van összeszorítva, az utolsó ének a buja Agni-varman király halálával hirtelen megszakad — nyilván, mert a mű vége elveszett vagy a szerző nem fejezte be.

Az eposz középpontja s legértékesebb része Ráma története. E részlet rövid vázolata a következő:

Visnu isten a rettentő erejű Rávana démontól szorongatott istenek kérésére elhatározza, hogy emberi alakban száll alá a földre, s mint Ráma, Dasa-ratha királynak és Kauszaljá nevű első feleségének fia, születik a világra (10.). Miután már ifjúkorában egész sereg démont irtott ki, Dsanaka király udvarában ifjúversenyben megnyeri a király fogadott leányának, a barázdából született Szitának kezét (11.). Dasaratha most királylyá akarja avatni Rámát, de második felesége,

Kajkégi, bizonyos szolgálatai fejében azt követeli, hogy tőle való fiát, Bharatát, nevezze ki utódává s Rámát küldje száműzetésbe. Ráma nemeslelkűen lemond elsőszülöttségi jogáról s nejével és Laksmána nevű öccsével, Dasaratha királynak Szumitrától, harmadik nejétől, született fiával, a vadonba megy száműzetésbe, s noha Bharata nem akar helyette uralkodni, szilárdan megmarad elhatározása mellett. Miután egy ideig remetek módjára élnek az erdőben, Szitá egy napon eltűnik. A testvérek keresésére indulnak s miután Szugrívával, a majmok királyával, szövetséget kötöttek, Hanúmant majom útján megtudják, hogy Szitá Rávana király hatalmában Lankában van: ide ragadta el őt légi kocsiján a démon. A majmok hada most hidat ver a tengeren Lankába, s szörnyű harcba keveredik a démonokkal, amely azzal ér véget, hogy Rávana Ráma kezéből elesik (12.). Ráma aztán légi kocsiján Szitával haza felé indul s légi útja közben leírja azokat a helyeket, ahol száműzetése folyamán a vadonban tanyázott, Szitát kereste s a Lanká elleni hadjáratot előkészítette (13.). Ez az ének tele van gyönyörű természeti képekkel s gyöngéd lyrai hangulattal. Ráma diadalmenetben bevonul fővárosába s uralmát átvéve egy ideig boldogul él nejével. Mivel azonban a nép körében híre jár, hogy Szitá valamikor Rávana démon palotájában lakott, Ráma, nehéz szívvel bár, elhatározza, hogy ártatlannak hitt nejét a világ kedvéért eltaszítja. Szitá, aki már jó reményben van, engedelmesen belenyugszik férje akaratába s Válmíki remete lakába jut, ahol vezeklőként él (14.). Idővel két fiúgyermeknek ad életet s e gyermekek, Kusa és Lava, Válmíki vezetése alatt atyjuknak méltó fiaivá serdülnek. A fiúk egy napon ismeretlenül

atyjuk színe elé kerülnek s előadják előtte a Ráma teteiről szóló Rámájanát, Válmíki mesterművét. Ráma megtudja, hogy az énekesek az ő és Szitá fiai, s késznek nyilatkozik nejét visszafogadni, ha ez esküvel tisztítja meg magát a nép előtt az őt beárnyékoló gyanu alól. Szitá le is teszi az esküt, de a következő módon: „Amily igaz, hogy soha sem vétettem férjem ellen sem gondolattal, sem szóval, sem cselekedettel, úgy nyiljon meg nekem a föld!” A föld megnyílik s a föld istennője karjaiba véve Szitát eltűnik vele. Ráma belenyugszik sorsába, majd átadja az uralmat fiainak s egész népétől elkisérve a Himálaja felé indul végső útjára — a mennybe, ahol mint Visnu uralkodik (15.).

Ráma történetét a költő nagyban és egészben Válmíki, a Rámájana szerzője, nyomán adja, de ami Válmíkinél hosszadalmas bőbeszédűséggel van előadva, Kálidásznál mindössze csak hat ének — az egész Rámájanának ügyes kivonata, amelyben persze szükségképp sok szép részlet veszendőbe megy. A többi énekek jobbára egy-egy főeseményt emelnek ki, amelyek körül a többi események tetszetősen vannak csoportosítva. A mű tele van ragyogó természeti képekkel, megkapó lyrai helyekkel, bővelkedik mindenféle költői szépségekben, találó és szép hasonlatokban s talán a legszebb, legjobb és legélvezhetőbb mahá-kávja, de szerzőjének minden szépérzéke ellenére is csak — mahá-kávja, „múzsájának halva született gyermeke”. Stílusa, tekintve, hogy mahá-kávja, elég egyszerű, de nem ritkán felette mesterkélte.

Legújabb és legjobb fordítását O. Walter adta német prózában (Raghuvamscha oder Raghus Stamm. München—Leipzig 1914).

Kálidásza második eposza a *Kumára-szambhava*, 'az ifjúnak (t. i. az örökké ifjú Szkanda vagy Kárttikéja hadistennek) születése'. A műeposz 17 énekből áll, de csak 7 első éneke Kálidászatól való, esetleg még a nyolcadik is, a többi 9 ének más valakinek a műve.

A hét első ének tartalmi vázlata a következő. Mikor Himálaja hegyistennek Párvatí vagy Umá nevű leánya megszületik, Nárada égi böles megjövendőli, hogy ő lesz a felesége Siva istennek, aki első felesége elvesztése óta a világtól elfordulva a Himálaja egyik csúcán vezekel (1.). Ezalatt a Táraka démontól sanyargatott istenek azt az ígéretet kapják Brahmantól, a legfőbb istentől, hogy Siva istennek Umától születendő fia fogja megsemmisíteni a démont: irányítsák tehát a vezeklő Siva isten figyelmét Umá szépségére (2.). Az istenek felszólítására Káma, a szerelemnek virág-nyilas istene, vállalkozik arra, hogy Siva elméjét a vezekléstől elfordítsa, s mikor a vezeklő isten egyszer véletlenül az éppen neki hódoló Umá arcára pillantott, virág-nyilát el akarja löni, de Siva észreveszi s a harmadik szeméből kicsapó lánggal hamurakássá változtatja (3.). Káma neje, Rati, elsiratja férjét s már halálra szánja magát, mikor egy évi szózat visszatartja: mi-helyt Siva nűl veszi Umát, Káma visszanyeri alakját (4.). Umá most anyja tiltakozása ellenére szigorú vezeklésre adja magát, hogy ezzel Siva kegyét megnyerje. Célt is ér: Siva fönséges megjelenésű remete alakjában meglátogatja, meggyőződik vonzalmáról s felajánlja neki szívét és kezét (5.). Erre megkéri és megkapja Umá kezét (6.). Három nap múlva annak rendje és módja szerint végbe megy a menyekző (7.).

A 8. ének a házaspár mézesheteinek leírása. A

9—17. énekek folytatják az elbeszélést Táraka démon megöletéséig, amely végre a hadisten született, s túlságosan erőtikus jellegűek, úgy hogy nyomtatott kiadásokban jobbára hiányoznak. A mű bővelkedik szép leírásokban, poetikus miniatűr-képekben, s kétségtől gazdag és eredetei fantázia terméke, de csak annyira eposz, mint a Raghuvansa.

A nyolc első ének legújabb prózai fordítását német nyelven O. Walter adta (*Der Kumarasambhava oder die Geburt des Kriegsgottes*. München-Leipzig 1913.).

E két műeposzon kívül még egy harmadik, 15 énekből álló mahákávja is maradt fenn Kálidásza neve alatt: a *Rávana-vaha*, 'Rávana megöletése' vagy *Szétubandha*, 'a hidépítés'. E népies dialaktusban írt műeposz szerzője azonban minden valószínűség szerint nem Kálidásza, hanem más valaki, aki költőnk nevét vette fel vagy tényleg ezt a nevet viselte. A szerző a Ráma-monda végét tárgyalja, a Lanká körül folyó harcot — attól fogva, hogy Ráma Hanúmant majom útján Szítá elraboltatásáról értesül, egészen addig, míg Rávanát meg nem öli. A mű egészen más benyomást tesz, mint a Raghu-vansában lévő Ráma-történet: szép természeti leírások és csinos miniatűr-képek helyett énekekre terjedő dagályos elbeszélések vannak benne, finomság és mérték helyett buja fantázia és bombasztikus szóözön. A festői elem határtalanul túlteng s elakasztja a cselekmény haladását: az oceánnak vagy a Lanká melletti hegynék leírása egy-egy egész éneket tölt ki, a költemény középpontja, a hidépítés leírása (8.), tűrhetetlenül hosszadalmas, a négy utolsó ének (12—15.) megint rendkívül túlterhelt és keresett. A régi vallási és erkölcsi szellem is jóformán egészen hiányzik. Ráma nem ember-

feletti hősosz, hanem csak folyton siránkozó, gyászoló, érzelgős férj, míg vele szemben Szugríva, a majmok királya, heroikus s egyúttal kómikus alak is. A főszerepet egyáltalában nem az emberek, hanem a démonok és a majmok játsszák. A mű bizonyosan nem Kálidászától való s ha mégis az övé, méltatlan az ő géniuszához.

A Rávana-vahát eredetiben és német fordításban S. *Goldschmidt* adta ki (Strassburg 1880).

* * *

Kálidásza első sorban *drámái* által vált világhírűvé. Az ő színművei a legrégebbi ránk maradt ind drámák, amelyekben az ind drámai művészet mindjárt tetőpontján jelentkezik. Az ind dráma kezdetei természetesen a klasszikus periodusnál jóval régebbi korba mennek vissza. Ezt már Kálidásza műveinek komplikált tökéletessége is mutatja, de határozott bizonyítékaink is vannak erre nézve: Asvaghósa költő, Kálidásza legjelentékenyebb előde a dráma, valamint a lyra és az eposz terén, a Krisztus utáni 100. év körül élt.

Ha Kálidásza drámaírói művészetét helyesen akarjuk megítélni, megint csak szem előtt kell tartani, hogy az ind dráma meglehetősen más valami, mint az európai dráma. A drámai művészet Indiában az előkelő, elegáns, udvari világ mulatsága, amit már az is elárul, hogy az előadások helye jobbra a palotákban lévő hangverseny-terem, ahonnan az istenadta nép természetesen ki volt zárva. Az előadás külsőségei közt szembevetünk továbbá az öltözködés szigorú szabályozottsága, a taglejtés és arcjáték konvencionális stílizálása, de legfőképpen a szereplők különböző nyelve,

amennyiben a magasabb állású és műveltségű személyiségek, ú. m. királyok, papok, buddhista apácák és herék, szanszkritul, a művelt és finom nyelven beszélnek, ellenben a nők általában, a királynékat is ide értve, a szolgálak, gyermekek, a műveletlen és kómikus személyek mindenféle népies tájnyelveket használnak. A beszéddel zene, tánc és ének váltakozik. Az ind dráma tehát e részben közel áll a ballett-pantomimushoz, amint hogy vallási jellegű tánc- és ének-játékból fejlődött is, amit többek közt az is mutat, hogy ind neve, *nátaka*, a *natai* 'táncol' igével kapcsolatos s eredetileg kétségtelül 'ballett' jelentésű volt. A dráma tárgya részint a mondából, mindenek előtt a nagy eposzokból van merítve, részint a való életből, illetőleg a novella-irodalomból, jelesül az udvari életből, aztán a polgári életből, jelesül a magasabb körök társadalmi életéből stb. Drámai cselekvény antik vagy shakespearei értelemben nincs és nem is lehetett: a dekadens ind világban, a királyi és papi despoták, a kasztok és a lélek-vándorlás világában, az emberi akarás értelmetlen s a sorssal való küzdelem meddő, s így a dráma sem az emberi akarás és küzdelem képe, egyáltalában nem is 'cselekvény', hanem egy vagy több bonyodalmas, izgató, hangulatkeltő esemény, amely velejében úgy van alakítva, mint az elbeszélő költészetben. A sorsnak és véletlenségnek rendkívül kiterjedt szerepe van, ennek ellenére valami enervált optimizmusból folyólag a darabnak minden körülmények közt szerencsésen kell végződnie, minél fogva szomorújáték (tragoedia) egyáltalában nincsen Indiában. Drámai csomó mindig csak erőszakos módon van szétvágva, sohasem kibogozva. A jellemzés természetszerűen fogyatékos — konvencioná-

lis vonások halmozása, a poetikában előírt külsőségek alkalmazása. A hősök mindig fiatalok, szépek, előkelők, ügyes beszédűek, bőkezűek, kifogástalanul tökéletesek, de nem férfiak: vágyakoznak, epekednek, akaróznak, de semmit sem tesznek a maguk erejéből s ha a darab végén mégis célt érnek, arról igazán nem tehetnek — igazi labdák a sors kezében, fonálon rángatott, akaratnélküli marionettek. A hősnők elragadóan szép s elbájolóan gyöngéd teremtések, meghatóan ártatlan és tehetetlen szűzek, akik csak szerelmükben és szerelmükért élnek és halnak, de semmi egyébire nem képesek a világon. A hősök és hősnők barátai és ellenségei jobbára csak felületesen vannak jellemezve, démoni gonoszságú jellemek egyáltalában nincsenek. A mellékszempélyek száma igen nagy s köztük egy-két állandó alak is akad. A legérdekesebb közöttük a *vidúsaka*, kétségtelenül a néphumor alkotása: egy vas-kos komikummal megalkotott alak, aki az étheri érzések és virágos beszédek e finom világában a kontraszt ellenállhatatlan erejével hat — egy púpos, kopasz, tántorgó, otromba törpe, hozzá még bráhmána (pap), aki azonban népies nyelven beszél, a drámai hős barátja s szívügyeiben meghittje, a megalkuvást nem ismerő realizmus képviselője, akinek a hasa az istene.

Az ind színmű felvonásokra és jelenetekre van osztva, de az érdeklődés fokozása a felvonások végén ismeretlen. Párbeszédes jelenetekben jobbára csak korlátolt számú személyek szerepelnek, a monologok igen kedveltek s néha igen hosszúak. A dialogus belső mivolta szükségszerűen folyik az ind dráma lényegéből. Az ind dráma nem igazi 'cselekvény', hanem 'tánc-költmény', amelynek fő célja hangulatokat kelteni s költői

szépségekkel hatni. E cél szolgálatában áll a dialogus, amely tehát egyáltalában nem arra való, hogy cselekvényt foglaljon magában vagy a jellemeket kifejlessze. A dialogus továbbá nem egyéni: a szereplők beszédeiből nem bontakozik ki egyéniségük, a párbeszédnek általában oly személytelenek, mint a jellemek; az előkelők pl. mindig egyformán finom, szellemes, szentimentális vagy pathetikus hangon szólnak, fáradhatatlanul alkalmazzák a színtelen udvarias szólásokat, az üres bókokat stb. Az igazi drámai dialogus kifejlődésének legnagyobb akadályja azonban az, hogy a próza folyton versekkel váltakozik, de olyan versekkel, amelyek nem viszik tovább a dialogust, hanem önnönmagukért vannak. Az ind drámai költészet, nyilván a zenével és a tánccal való szoros kapcsolata folytán, nem tudott a próza és vers régi keverésétől megszabadulni: a jelenet nem fejlődhetik szabadon, haladását mindúntalan megszakítják a beléje ékelt önálló lyrai részletek, egyes strófák vagy ilyeneknek sorozata. E szempontból az ind dráma igen közeli rokonságban van a modern kómikus operával. A próza gyakran csak az a zsinór, amelyre ily lyrai gyöngyszemek fel vannak fűzve. A drámaíró és publikuma nyilván e lyrai gyöngyökben látta a színmű igazi lelkét megnyilatkozni. Ez a lyrizmus bénította meg a drámai életét és hatást. Egyes szituációk bámulatos művészettel vannak kigondolva és megcsinálva. Nem hiányzik az elragadó báj, ragyogó szín, pazar pompa, lépten-nyomon vannak gyönyörű hasonlatok, hatalmas képek, hangulatos kifejezések s a szívből jövő és szívre ható poézis sok mindent feledtet, de nem pótolhatja a drámai élet hiányát s nem lehet az emberi küzdelem és cselekvés képe.

Kálidásza drámáit tehát első sorban nem európai, hanem ind szemmel kell néznünk. Ebből a nézőpontból a *Málavikágnimitra* jó, a *Vikramórvasi* kitünő, a *Sakuntalá* utólérhetetlen. Ismerkedjünk meg velük közelebbről!

A *Málavikágnimitra*, 'Málaviká és Agnimitra', Kálidásza legkorábbi drámája, amely mindjárt a Raghuvansa után jött létre, egy 5 felvonásos hárem-komédia, Málaviká királyleánynak és Agnimitra királynak szerelmi története. A bájos Málaviká Dháriní, az első királyné, komornája, akit a féltékeny királyné gondosan rejteget királyi férje szemei elől. A király, aki Málaviká képét már látta, mindent elkövet, hogy őt magát is láthassa s vele beszélhessen. A kísérletek egész sereg ártatlan cselszövényre adnak alkalmat, mert Agnimitra király éppen nem valami elbizakodott és kíméletlen despota, hanem gyöngéd szerető, aki nem tör erőszakkal szerelme tárgyára, s kíméletes férj, aki mindenképpen kímélni akarja feleségei, Dháriní és Irávatí, érzékenységét. Az apró intrikák elseje a következő. Haradatta és Ganadásza udvari ének- és tánc-mesterek összekülönböznek azon, hogy melyikük érti jobban a mesterségét, s pörük eldöntését a királyra bízják. Gautama, a király meghittje (a vidúsaka), és Kausiki buddhista apáca, Málaviká titkos pártfogója, ügyesen kieszközlik Dháriní királyné engedélyét arra, hogy Málaviká a király színe előtt mutathassa be ügyességét a táncban és énekben. Így aztán a király színről-színre láthatja Málavikát s fülig szerelmes lesz belé. Erre hívei támogatásával további, többé-kevésbé sikeres kísérleteket tesz arra, hogy Málaviká közelébe férkőzhessen. E kísérleteket mindenképpen zavarják és gá-

tolják a királynék, főleg Irávatí, az eddigi kegyencnő, s utoljára földalatti börtönbe záratják Málavikát. A vidúsaka ügyessége folytán Málaviká kiszabadul a börtönből s megint találkozik a királylyal, de Irávatí megint szétrebbenti őket. Végre általános meglepetésre kiderül, hogy Málaviká vérbeli királyleány, aki mindenféle szerencsétlen körülmények folytán elszakadt övéitől, rablók kezeibe esett s végül komornaként Agnimitra udvarába került. Az apáca mindenről tudott, de különböző okokból eddig nem szólhatott. A királynék immár semmi kifogást sem tehetnek férjük vonzalma ellen, a megbántott Irávatí megbocsát a királynak s Dháriní maga ékíti fel Málavikát a menyasszonyi fátyollal.

Hasonló jellegű színmű sok van Indiában s a *Málavikágnimitra* aligha volt első a maga nemében s a hasonló tárgyú darabok aligha készültek mind a *Málavikágnimitra* mintájára. Ellenkezőleg: Kálidásza minden valószínűség szerint itt is híres minták után dolgozott, amint hogy a prologusban ő maga három híres elődjét említi, akiknek műveiből, sajna, semmi sem maradt fenn. Sajátságos, hogy e drámát, noha prologusában Kálidásza van szerzőjének mondva, egy ideig nem akarták az ő művének elismerni — többek között azért, mert ez a színmű állítólag nem állana másik két drámája színvonalán. Ez természetesen mit sem bizonyít, mert egy költőnek első darabja nem áll szükségképp a későbbiek szintjén s mert a *Málavikágnimitra* nem első osztályú, nem romantikus hősi és isteni dráma, mint a másik kettő, hanem udvari és háremi vígjáték. A darab különben is méltó Kálidásza géniuszához: naiv, mint egy theokritosi idyll, s művészi, mint egy shakespearei komédia (V. Henry), úgy hogy oly műfaj, amely ponto-

san megfelelné neki, aligha akad más irodalomban. Fényoldalai: a meglepően ügyes jellemzés, a helyzetek érdekessége, a cselekvény szokatlanul eleven és lüktető haladása és mozgalmassága, mély természeti érzék, finom esprit és komikum, egészséges humor, a nyelv szépsége, a mesteri verselés — úgy hogy nem éppen csodálatos, hogy a francia V. Henry a Málvikágni-mitrát Kálidásza többi darabjai fölé helyezi. A darab művelődéstörténeti szempontból is felette érdekes, mert kitűnően tükrözteti vissza a középkori ind udvari élet raffinált eleganciáját s buján érzéki milieujét.

Magyar nyelvű fordítása előkészületben van. Az idegen nyelvű fordítások közt könnyen megközelíthető L. Fritze német nyelvű metrikus fordítása (Leipzig, Reclam).

Közfelfogás szerint minden esetre magasabb színvonalon állanak Kálidásza többi drámái, a *Vikramórvasi* és a *Sakuntalá*. Jellemző, anyag és feldolgozás tekintetében a két darab közel rokonságban van: mind a kettő India ködös mondái korában játszik s ősrégi híres királyok szerelméről szól, mind a kettő romantikus mese- és csoda-dráma, amelyben a prózai valóság határai eltűnnek, az ég és föld összefolyik, az emberek mellett fél-istenek, égi nymphák és szentek hullámszámra jelennek föl s alá, a csodás elemek korlátlanul érvényesülnek s uralkodnak.

A *Vikramórvasi* (*Vikrama-urvasi*), „a vitézséggel küzdött Urvasi”, 5 felvonásos színmű — ú. n. trótaka, amelyet a sablonos ind dramaturgia úgy határoz meg, hogy részint az égben, részint a földön játszik. Tárnya Purúravasz királynak s a szépséges Urvasi apszarasz-nak (égi nymphának) szerelme.

Tartalmi vázlata a következő.

Jajveszékeltő nymphák segítségért kiáltanak, mert Urvasit gonosz démonok elragadták. Purúravasz, Pratihána királya, nyomban felkerekedik s csakhamar visszahozza kocsiján az elragadott apszaraszt. A király és a nympa rögtön beleszeretnek egymásba, de egyelőre elválnak, mert Urvasinak társnőivel együtt Indra isten elé kell járulnia. — A 2. felvonásban a fecsegő vidúsaka kikottyantja a király édes titkát a királyné komornája előtt. A szerelmi láztól sorvadozó király a palota kertjében járkal s a virágoktól kér vigasztalást. Urvasi leküzdhetetlen vonzalomtól kényszerítve egy társnője kíséretében láthatatlanul megjelen a levegőben s a király és meghittje beszélgetéséből megtudja, hogy a király vonzódik hozzá. Erre nyírfa-levéltre írja szerelmi vallomását s a levegőből ledobja a levelet, amely a király kezei közé kerül s megörvendezteti szívét. Majd színről-színre megjelenik a királynak, de alig vált vele néhány szót, egy égi követ visszahívja az égbe, ahol Urvasinak Indra előtt egy színdarabban kell fellépnie. A szerelmesek szomorúan elválnak. A király meghittje ezalatt elveszítette az őrizetére bízott levelet, amely a féltékeny királyné kezei közé kerül. A királyné nagy jelenetet csinál s a király hiába iparkodik őt megbékíteni. — A 3. felvonásban Bharata, az égi színigazgató, két tanítványának beszélgetéséből megtudjuk, hogy Urvasi az égi primadonna, a „Laksmi férjválasza” című mennyei színjáték előadása alkalmával nagy hibát követett el. Laksmi (Visnu neje, a szépség és szerelem istennője) szerepében ugyanis erre a kérdésre: „Kihez vonz a szíved?”, ahelyett, hogy ezt mondta volna: „Visnuhoz!”, ezt mondotta: „Purúravaszhoz!” Bharata szín-

igazgató erre megátkozta s mindenkorra ki akarta taszítani a mennyei színtársulattól. De Indra isten megkönnyült rajta s megengedte neki, hogy a földön Purúravasznál maradjon — mindaddig, míg a király utódot nem lát tőle. Ausinarí királyné ezalatt leküzdötte féltékenységét s a palota erkélyén nyugovó férjéhez közeledve kijelentette neki, hogy nem akarja útját állani boldogságának. Távozása után megjelent Urvasí menyasszonyi ruhában: a király háta mögé lép s játszi pajzánssággal befogja a szeméit. A szerelmesek végre szerencsésen egyesülnek. — A 4. felvonás egészen sajátos jellegű: majdnem csupa lyra, mint valami énekes játék. Urvasí két barátnője beszélgetéséből megtudjuk, hogy közben nagy szerencsétlenség történt. Urvasí és Purúravasz a Kajlásza istenhegy közelében egy erdőben sétáltak s egy folyó partján egy homokkal játszadozó félisteni leányt pillantottak meg. A király jó ideig tetszéssel nézte a leányt, mire Urvasí, tanítója átkának hatása alatt, annyira indulatba jött, hogy ott hagyta férjét s abba a ligetbe menekült, ahová nőnek isteni háta mögől folyólag lépnie nem volt szabad. Abban a pillanatban folyondárrá változott. Itt van a drámának lyriko-romantikus csúcspontja. A király szerelmese elvesztése feletti fájalmában örülten bolyong az erdőben s részint szanszkrit, részint népies nyelvű versekben az egész természetet felszólítja, hogy segítsen neki kedvesét megtalálni: a felhőket, virágokat, fákat, az elefántot, a pávát, a kókilát (az ind fülemülét), a flamingót, a csakraváka madarat, a tavi lótuszt, a méhet, a hegyet, a völgyet, a tengert, a vaddisznót, a gazellát — s közben táncol és énekel. Egy a magasból hallatszódó hang, Siva isten hangja, a fájalmában őrzöngő király

figyelmét egy vörös színű csodás köre irányítja — az egyesülés kövére. Purúravasz magához veszi s a fejére teszi, majd titkos ösztöntől hajtva átkarol egy folyondárt, amely karcsú kedvesére emlékezteti, — s kedvesét tartja karjai között. — A 4. és 5. felvonás között évek telnek el. Az 5. felvonás elején azt halljuk, hogy egy saskeselyű ama csodás követ elragadta. De csakhamar híre érkezik, hogy a kő megint megkerült, mert valaki lenyilazta a madarat. Az ügyes nyilas egy ksatrija (nemesi kasztú) fiúgyermek, aki egy remetelakban egy remetéskedő nő felügyelete alatt nevelkedett. A fiút a király elé hozzák s most kiderül, hogy nem más, mint Purúravasz és Urvasí fia, akit anyja titokban hozott a világra s férje elől elrejtve neveltetett, mert Indra isten kijelentése szerint csak addig maradhatott Purúravasznál, míg ez utódot nem lát tőle. A király fia láttára el van ragadtatva, de örömébe ürem vegyül: Urvasi szomorúan közli vele, hogy most már válniok kell. De mivel ind dráma tragikusan nem végződhetik, megjelen Nárada isteni követ s kihirdeti, hogy Indra isten a démonok ellen indítandó harcban számít a király támogatására s ennek fejében szívesen megengedi, hogy egész életében Urvasival együtt élhessen. Így minden jó véget ér.

Ezt az anyagot Kálidásza a mondából vette — és pedig a mondának a Matszja-puránában³⁾ lévő varianst dolgozta fel. A monda maga ősrégi: a halandó Purúravasz és Urvasí nympa legendája már a Rígvéda⁴⁾ egyik (X. 95) hymnusában fel van dolgozva. A régi védikus dálnak, a legrégebb és legszebb ind szerelmes történetnek, egyszerű nagyságát, szenvedélyét és tragikumát Kálidásza nem tudta elérni, de ind szempontból

nagyot alkotott. Egészen az ő sajátja néhány szerep, az övé az anyagnak poetikus alakítása s a feldolgozásnak egész módja, amely valóban elsőrendű. A 4. felvonásban lévő lyrai intermezzo, bár egészen kiesik a drámából s ezt operává teszi, a költői ékességek minden gazdagságával, a lány szentimentális retorika színdús teljességével ékeskedik — poetikus a szó legigazibb értelmében. Kálidásza itt a Rámájanát utánozta s e részben őt magát gyakran utánozták. Sohasem ecsetelte ind költő izzóbb színekkel az ind tropikus természet szépségeit. A dikció a lyrai lendület legmagasabb fokára emelkedik s a képek színdús panorámája az elgondolható legszebb zenéjű versformákban pereg le. Hasonló természetfestés, pazar fantázia, túláradó érzés, Kálidászanál sehol elő nem kerül — a Sakuntalában sem. A költő nyilván mesterművet akart alkotni, a legjobbat akarta nyújtani, amire csak képes volt, ami azonban a harmonikus mértéknek s az egyszerű szépségnek bizonyynyal nem volt a javára: a Vikramórvasi a Sakuntalá alatt maradt.

Jó és könnyen megközelíthető fordítást adott L. Fritze (Leipzig, Reclam). — Pitroff P. magyar 'fordítása' (Budapest—Győr 1914) igen gyöngé munka.

A *Sakuntalá* vagy *Abhidnyána-sakuntala*, 'Sakuntalá felismerése', 7 felvonásos náta, azaz első osztályú színmű, európai szempontból elvitázhatatlanul a költő legkiválóbb drámai alkotása. Tárgya Duszanta király és Sakuntalá szerelmének története.

Tartalmi kivonata a következő.

Duszanta király az erdő békés magányában egy gazellát üldöz kocsiján. Remeték állják útját a szenvedélyes vadásznak s védelmére kelnek az állatnak, aki a

szent Kanva remetelakához tartozik. A király eláll az állat üldözésétől, mire a remeték megáldják s dicső utódot ígérnek neki. Duszanta tovább megy s a békés természet ölné, a szelíd erdei állatok láttára megilletődve leteszi pompás ruháit, hogy mint remete alkalmazkodjék környezetéhez. Hirtelen leánykákat pillant meg, akik a facsemetéket és virágokat öntözgetik, s elrejtőzik, hogy beszélgetésüket kihallgassa. A leánykák a vezeklőknek hánccs-ruhájába vannak öltözve, de szépségükkel s ártatlan bájukkal felkeltik a király érdeklődését — főleg Sakuntalá, akit Kanva megbízott, hogy távollétében a remetelakról s a vendégek fogadásáról gondoskodjék. Most egy méh röpül Sakuntalá arcába, aki összerezzenve ijedten védekezik. Pajzán társnői, Anaszújá és Prijamvadá, azt tanácsolják neki, hogy folyamodjék Duszanta királyhoz, akinek királyi kötelessége az erdőlakó remeték tanyáját védelmezni. Sakuntalá ezt meg is teszi, mire a király hirtelen előlép rejtekéből. A leányok meg vannak döbbenve, de a király hamarosan megnyugtatja őket s egy gyep-padra telepedik velük. Kiveszi belőlük, hogy Sakuntalá csak nevelt leánya a tiszteletreméltó Kanvának s hogy szülői a hatalmas Visvámitra, Kusika fia, és Ménaká apszarasz, akit az istenek Visvámitra vezeklői erejétől való félelmükben küldöttek hozzá, hogy a további vezekléstől visszatartsák. Sakuntalá tehát szabad, s Kanva maga is csak alkalomra vár, hogy méltó kérőhöz adja. A király a beszélgetés folyamán elveszti a szívét, Sakuntalának ajándékozva pecsétgyűrűjét s mikor elbúcsúzik tőle, észre veszi, hogy a leányka sem idegenkedik tőle. Most már képtelen a remete-ligetet elhagyni s fővárosába visszamenni. — A 2. felvonásban

Máthavja, a vidúsaka, a király meghittje, kómikus bosszúsággal kel ki a király vadászszenvedélye s hirtelen kerekedett pásztori hangulata ellen. A király beszűnteti a vadászatot s a remeték kérelmére védelmezi áldozatukat a démonok ellen, álmodozik, ábrándozik, vágyakozik, panaszkodik. — A 3. felvonásban Sakuntalá a szerelmi epekedéstől betegen nyugszik virágágyán — gyöngéd barátnőitől ápolgatva és legyezgetve. Meghitt beszélgetésben kiönti szívét. A király mindent kihallgat, előlép rejtekéből s felajánlja neki szívét és kezét. Sakuntalá nevelőatyja beleegyezése nélkül nem mer igent mondani, mire a király a minden vallási szertartás nélküli egybekelést, a ksatrija kaszt törvényei szerint jogszerű házassági formát, ajánlja neki. Sakuntalá ingadozik-habozik. A beszélgetés félbeszakad, de látjuk, hogy Sakuntalá beleegyezését fogja adni.

A 4. felvonás előjátékában Anaszújá és Prijamvadá beszélgetéséből vészjósló eseményről értesülünk. Sakuntalá, szerelmi gondolataiba elmerülve, nem vette észre Durvasza, a szent vezeklő, közeledését s elmulasztotta őt vendégszeretően üdvözölni és fogadni. A hirtelen haragú szent nyomban megátkozza: amint Sakuntalá nem törődött ő vele, úgy felejtse el őt kedvese, a király, is. Prijamvadá esedezésére mégis oda enyhíti átkát, hogy ha a király a Sakuntalának adott gyűrűt megpillantja, visszanyeri emlékezetét. Minderről Sakuntalá maga mit sem tud.

A 4. felvonásban a király, miután titkon házasságra lépett Sakuntalával, visszatért fővárosába, de nem váltotta be azt az ígéretét, hogy érte fog küldeni. A szent Kanva, aki ezalatt visszatért, beleegyezik a

történetekbe s elhatározza, hogy nevelt leányát, aki már jó reményben van, az ismertető jelül szolgáló gyűrűvel a férjéhez küldi. Sakuntalá megindítóan gyöngéd búcsút vesz a remete-ligettől, ahol nevelkedett, barátnőtől, akik úgy szerették, a gazellától, akit ő nevelt fel, az erdei holdvilág' nevű virágtól, amelyet gondozott, tiszteletreméltó nevelőatyjától, aki oly gondosan és szeretettel nevelte. Az erdei istenségek maguk is búcsúajándékokat adnak neki, hangok a légből áldást és szerencsét kívánnak útjához. Mindenki bánatosan gondol arra, hogy Sakuntalá távozásával puszta és üres lesz a remete-liget.

Az 5. felvonásban Sakuntalá nevelőanyja, az ősz Gautamí, és a remeték kíséretében a király elé érkezik. Duszanta barátságosan fogadja a Kanva remetelakából érkező küldöttséget s minden tekintetben szolgálatára akar lenni. De mikor az egyik remete bemutatja neki Sakuntalát, nem ismer rá szerelmesre: nem nyers, nem durva hozzá, csak semmire sem emlékszik. Mikor leveszik Sakuntalá fátyolát, sokáig gondolatokba mélyedve bámulja: szép asszony, de bizonyosan más valakinek az asszonya — ő nem ismeri! Fagyos hidegséggel, iszonyodó rémülettel utasítja vissza a remeték kívánságát, hogy Sakuntalát nejeként fogadja: hogyan nyúlhatna más valakinek a mejéhez?! Ez a jelenet megrendítően tragikus. Sakuntalá megdöbbenve retten vissza: nem meri a királyt férjének szólítani, de emlékezteti a múlt kedves eseményeire, a királynak hozzá intézett kedves szavaira. Minden hiába — a király nem emlékszik semmire! Sakuntalá erre vérző szívvel, szerelemben már nem reménykedve, csak becsületének védelmére, fel akarja mutatni az emlékeztető jelet —

a király gyűrűjét, de — óh borzalom! — sehol sem találja: elveszítette abban a szent tóban, amelynek partján hódolatát mutatta be a víznek! A király, aki mindenben csak asszonyi ravaszságot s arcátlan vakmerőséget lát, maró gúnnyal felel. Erre Sakuntalá, az erdei magánynak oly félnék és gyöngéd gyermeke, kitör fájdalmas keserűségében, méltatlan szemfényvesztéssel vádolja a királyt s könnyekben úszva kétségbeesetten sikolt föl: 'Óh szent föld, nyílj meg nekem!' Derült égen mennydörgés nélkül villám cikázik s egy női alak az égből alászállva karjaiba emeli a boldogtalant. A király tünődve, álmodozva s kétségekkel tusakodva tanúja a jelenetnek.

A mélységesen tragikus 5. felvonás után közjáték, egy nyers humortól duzzadó, szinte shakespearei, népies jelenet, következik. Királyi fogdmegek egy összekötözött halászt ütlegetnek — a király pecsétgyűrűje miatt, amelyet a halásznál találtak s amelyről a halász azt állította, hogy egy hal gyomrában találta. A gyűrű Sakuntalá gyűrűje, amelyet a tóban elveszített. A rendőrfőnök a királyhoz megy a gyűrűvel s azzal tér vissza, hogy a halászt azonnal szabad lábra kell helyezni s gazdagon meg kell jutalmazni. Ennek öröme az egész társaság a csapszékbe megy — a bőkezű halász költségére inni.

A közjátékra következő 6. felvonásban a király, aki nyomban felismerte a gyűrűt s ezzel a szent szavai értelmében visszanyerte emlékezetét, keserű szemrehányásokat tesz magának, hogy szeretett nejét örült elvakultságában eltaszította. Az előkészületben lévő tavaszi ünnepet beszünteti s nagy bánatában csak egyben talál vigaszt: kedvesének tőle festett képében.

Ehhez beszél és sóhajtozik. A vidásaka hasztalan igyekszik élceivel a szomorkodó királyt felvidítani. Egy égi nympaha tanúja a király levertségének s mindent el akar mondani Sakuntalának. Miközben a király még mindig emésztődik s a gyermektelenség szomorú sorsán töpreng, megjelen Mátali, Indra isten kocsisa, légi kocsiján s felszólítja a királyt, hogy siessen vele az istenek segítségére a démonok ellen.

A 7. felvonásban a király, miután a démonokat leverte s Indra mennyei palotájában fényes fogadtásban részesült, Indra kocsiján megint vissza akar térni földi országába. Utközben megállapodik a Hémakúta hegyen, Kubéra, a gazdagság istene, paradicsomában, ahol Kásjapa, az istenek és démonok atyja, nevével együtt szent vezeklésben élt. Itt egy pajzán, kedves fiúgyermekkel találkozik, aki egy oroszlánal játszadozik, — saját fiával, akit Sakuntalá itt szült neki, majd a vezeklő nők egyikében felismeri eltűnt szerelmesét. A király Sakuntalá lábaihoz borúlva kéri bocsánatát és Sakuntalá megbocsát, mert a király nem bűnös. Kásjapa is bizonyítja a király ártatlanságát, a legfényesebb jövőt igéri fiának s áldását adja az egész királyi családra.

A Sakuntalá tárgyát Kálidásza a Mahá-bháratából (I. 68—74) vette, de sok mindent finoman megváltoztatott. Sakuntalá az eposzban kemény, férfias nő, Kálidásznál bájos és gyöngéd leányka; Dusjanta az eposzban szeszélyes, ingatag, változékony, jellemtelen ember, Kálidásznál eljárása átokkal van motiválva s amott égi szózatra fogadja vissza övéit, emitt egy gyűrűtől nyeri vissza emlékezetét. Anaszújá és Prijamvadá, Sakuntalá barátnői, kitünően megrajzolt új ala-

kok Kálidásza művében. A dráma fénypontjai: a 4. felvonás, Sakuntalá búcsúja a remetelaktól, ahol Kálidásza a nélkül, hogy szentimentálissá válnék, megkapóan juttatja kifejezésre az elválás fájdmát, és az 5. felvonás, amely megindító, fájdalmas és mélységesen tragikus. A Vikramórvási fényoldalai mind megvannak a Sakuntalában — még pedig az európai ízlésnek megfelelőbb alakban. Itt is megvan a régi görögöktől s a modernektől annyira idegen természeti poézis, az embernek benső, bizalmas, meghitt érintkezése a természettel, a növény- és állatvilággal — az ind költészetnek ez az egyáltalában erősen kidomborodó vonása, amely drámában legkevésbé volna várható, de itt jelentkezik egész szépségében, mélységében, gazdagságában és szeretetreméltóságában. Megvan az érzések és motívumok befejezett tökéletességű, utánozhatatlan gyöngédsége és finomsága. Semmisem zavarja a poetikusan szép összhangot, nincs semmi nyers, erőszakos, elrémítő, mint a görög és a modern drámákban. A szenvedély és minden egyéb tisztult, diszkrét, de még sem bágyadt alakban jelentkezik: a szerelem felette kedves és rokonszenves formában lép fel, mindig a szépség és a jóizlés korlátai közt marad, vad féltékenységet és gyűlöletet nem ismer, s a legkínosabb fájdalom is mélységes, megindító melanchóliává enyhül. Ha valahol, a Sakuntalában tudta megtalálni Kálidásza a mértéket, amely nélkül igazi, tökéletes szépség nincs. Sakuntalá ezért mintaszerű alkotás, befejezett tökélyű műremek — nem csupán az indek szemében. Másrészt tagadhatatlan, hogy a Sakuntalá éppen itt felsorolt tulajdonságai, jelesül az érzések és motívumok gyöngéd-

sége, miatt nem képes jelentősebb színi hatást tenni, elragadni, megrendíteni.

A Sakuntalá az ind génusz ama alkotásai közé tartozik, amelyek legelőször lettek Európában ismertekké. Sőt az ind irodalom ismerete egyáltalában akkor kezdett szélesebb körökben terjedni, mikor Sir William Jones, a nagy angol államférfiú és orientalista, angol nyelvre fordította (1789) s ezt az angol fordítást Georg Forster németül adta (1791). A fordítás a kor legmagasabb esztétikai műveltségű köreiből is azonnal meglepetést s örvendező csodálkozást keltett, mert ha tudták is, hogy Indiában drámák is vannak, ilyen gyönyörű poétikus alkotást nem várt senki sem. A művet a legnagyobb költők lelkesedéssel és elragadtatással üdvözölték. Herder maga adta ki a Forster-féle fordítást másod ízben (1803), bevezetést készített hozzá s leveleket tett közzé a drámáról. Goethe, aki pedig annyira erős ellenszenvvel volt eltelve a hindu mythologia és képzőművészet iránt, belőle vette a Faust-prologus eszméjét s a maga bevallása szerint évekig merült el a Sakuntalá bámulatába. Bámulatának hozzá méltó kifejezése a világszerte ismeretes distichonok:

Willst du die Blüthe des frühen, die Früchte des spä-
 teren Jahres,
 Willst du was reizt und entzückt, willst du was sättigt
 und nährt,
 Willst du den Himmel, die Erde mit Einem Namen
 begreifen,
 Nenn. ich, Sakuntala, dir, und so ist Alles gesagt.

Igy csak egy szellemóriás tud szólni egy másikról — egy vele közel rokon szellemóriásról s Goethe való-

ban nem egy tekintetben kongeniális az ind költővel: A Sakuntalá felülmulthatatlan műremek a maga nemében. Ezzel minden meg van mondva.

Fiók Károly magyar fordítása (Budapest, 1887) csak gyöngé fogalmat nyújt az eredeti szépségéről. Sokkal jobb s könnyen megközelíthető *A. C. Kellner* német fordítása (Leipzig, Reclam).

* * *

Kálidásza kétségkívül elődök vállain áll, de nagyobb nem következett utána: mintaképe, soha el nem ért mintaképe, maradt az utána következő ind költőknek. Az ind klasszikus periódus alakjai között elvitathatatlannul ő a legnagyobb, egyben a világ legnagyobb költőinek egyike — az az ind költő, aki igen közel, talán legközelebb áll a nyugati izléshez. Bámulatos szép-érzéke, izlésének finomsága, képeinek szemléletessége és változatossága, érzéseinek étheri gyöngédsége s látványossága, páratlan formai ügyessége mindenütt érvényesül — még oly műfajokban is, amelyek az európai izlésnek nem felelnek meg. Kálidászával megismerkedni a művelt hazai közönségnek ön maga iránt tartozó kötelessége.

JEGYZETEK:

¹⁾ A dsátakák, 'születési történetek' páli nyelvű elbeszélések, amelyeknek hőse Buddha az ő korábbi létformái valamelyikében.

²⁾ L. erről alább!

³⁾ A nagyszámú puránák félig vallási, félig epikai jellegű művek.

⁴⁾ Hymnus-gyűjtemény, az ind irodalom legrégebbi terméke — a Kr. előtti 2. évezredből.

GÖRÖG IMRE

Jehonala, Kína császárnője

„ . . . Renaissance-alak, hatalmas életérzéssel, amely semmiféle törvényt nem ismer, ha érvényesülésének utját állja. Ezt a nagyasszonyt, aki a múlt század végi Kína történelmét dirigálta, határozottan lendülő vonalakkal rajzolja meg Görög Imre könyve. A memoiriró könnyed, tiszta előadásmódján, a nagy dráma lüktet keresztül, mely lezárja Kína középkorát és az európaiak beavatkozása révén a forradalom viharos muzsikáját csendíti meg Kína színpadán“ . . .

Az Ujság, 1921 aug.

STRÉM ISTVÁN

Lucrezia Borgia

„És ugyanaz a szerelem, mely azelőtt a földön és földi emberekért lángolt, szétáradva, tárgyaltalanul, magához ölelte a mindenséget: minden élet és élettelen, az egész létet és a lét legfőbb okát egyszersmind . . . Sz ez a nő, aki valamikor csak az élvezetnek és mámor-nak élt, a legszebben és a legnemesebben halt meg, ahogy ember és nő meghalhat: fiatalon, önfeláldozóan, önmagából új életet adva férjének és az emberiségnek“ . . .

Női Arcképek, 1. szám.